PLANTES MÀGIQUES

DELS PAÏSOS CATALANS

PLANTES MÀGIQUES
DELS PAÏSOS CATALANS
PROTECCIÓ, CREENCES I SECRETS ANCESTRALS

Júlia Carreras Tort

Il·lustracions:
Laia Baldevey

efadós®

PLANTES MÀGIQUES DELS PAÏSOS CATALANS

PROTECCIÓ, CREENCES I SECRETS ANCESTRALS

Primera edició: novembre del 2026
© dels textos: Júlia Carreras Tort
© de les il·lustracions: Laia Baldevey
© de l'edició: Editorial Efadós
© del pròleg: Joan Manel Vilaseca

EDITORIAL EFADÓS
Carrer d'Edison, 3 - Nau A
Polígon industrial les Torrenteres
08754 El Papiol (Baix Llobregat)
Telèfon 93 673 12 12
efados@efados.cat
www.efados.cat

Disseny: Editorial Efadós / Marta Solà
Coordinació editorial: Jaume Alcázar

Amb el suport de:

Generalitat de Catalunya Departament de Cultura
Institut Català de les Empreses Culturals

ISBN 979-13-87658-82-3
DL B-B-19966-2026

Tota forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada amb l'autorització dels seus titulars, salvant l'excepció prevista per la llei. Si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra, dirigiu-vos a CEDRO (Centre Espanyol de Drets Reprogràfics) - www.cedro.org

TAULA DE CONTINGUTS

Pròleg 6

Introducció: Etnobotànica magicoreligiosa i magicomedicinal als Països Catalans 8

Boscos i matollars: espècies pròpies de boscos, clarianes, matollars i marges 13
- Arç blanc 14
- Avellaner 18
- Avet 24
- Gavarrera 29
- Ginebre 34
- Pi 40
- Roure 44
- Saüquer 48

Prats, pastures i espais oberts: espècies característiques de prats, terrenys oberts, vessants assolellats o erms 53
- Artemísia 54
- Carlina 58
- Donzell 62
- Gamó 66
- Pericó 70
- Timó 73

Jardins i horts: espècies sovint cultivades o associades a masos, horts, jardins i assentaments humans 77
- All 78
- Hisop 82
- Llorer 86
- Olivera 90
- Palma 96
- Romaní 100
- Ruda 104

Pràctiques magicoreligioses amb presència de vegetals 109
- Les enramades 110
- El tió o la tronca 112
- L'arbre de Maig 115
- Les herbes de Sant Joan 118
- La falla i l'haro 121
- La guarició de la trencadura 124

Bibliografia 126

PRÒLEG

LA MÀGIA

Si de petit m'haguéssiu preguntat què és la màgia, m'ho hauria pensat una mica i segurament us hauria intentat respondre amb un dibuix d'encanteris i poders meravellosos, d'esperits i follets, de bruixes i endevins, coses que, segons el pensament en què em van educar en créixer, en realitat no hi tenen pas un lloc, al món. A més d'unes quantes revolucions, la ciència moderna també ens ha portat un món desencantat. I una de les revolucions, la tecnologia mitjançant la qual ens relacionem cada cop més amb aquest món, ens està deixant paradoxalment desconnectats.

El pensament màgic, però, no s'hi ha necessàriament de barallar, amb la ciència. De la mateixa manera que la ciència no descarta l'art i el seu pensament creatiu, ni l'espiritualitat i la seva contemplació, ciència i màgia tampoc s'han d'excloure mútuament; si el pensament científic treballa amb l'observació, l'experiment i l'evidència, el pensament màgic opera amb el ritual, la metàfora o el mite. Una cosa no treu l'altra, i les necessitem totes dues per raons diferents.

Tot i que no plau al nen que continua veient-hi encanteris, bruixes i follets, abans que comenceu a llegir aquest llibre vull proposar-vos una altra definició: la màgia és una manera de relacionar-se amb el món, una que, malauradament, la nostra cultura s'ha deixat pel camí. El que ens ha preparat la Júlia Carreras en aquestes pàgines és, a més d'un fascinant inventari de coneixements i creences tradicionals, una oportunitat per retrobar-nos-hi. Ens fa molta falta, perquè desencant i desconnexió van de bracet.

Les plantes, de les quals podem dir sense embuts que han fet possible la nostra existència i la de totes les altres espècies animals, van arribar a terra ferma uns cinc-cents milions d'anys abans que nosaltres –i, si considerem els oceans, encara molts més–. Després d'oxigenar el planeta, refredar-lo agradablement, crear sòl fèrtil i posar en marxa el cicle de l'aigua, van saber diversificar-se prou per permetre que un bon dia la nostra espècie fos capaç de trobar en elles aliment, remeis, roba, eines i materials, plaer i inspiració. Avui dia, però, semblem trobar-nos en una excepció (que voreja la patologia) pel que fa a la nostra incapacitat de reconèixer i de viure, com ho fèiem fa poques generacions, l'íntima relació que ens hi uneix. El neurobiòleg i fisiòleg vegetal Stefano Mancuso ens crida l'atenció sobre un fenomen singular, significativament contemporani, que anomena «ceguesa a les plantes». Preguntant al públic què veu en una sèrie de fotografies fetes en un bosc exuberant, tothom hi veu l'excursionista en un giravolt del camí, el cérvol rere un arbre i fins i tot la granota mig camuflada als matolls; si en la fotografia següent només hi apareixen les plantes, la resposta sol ser «res». Aquí és, evidentment, on l'experiment ens agafa de sorpresa i ens fa adonar de tot allò que ens estem perdent.

Tard o d'hora desitjarem «reconnectar amb la natura», i se'ns pot perdonar que precisament

aquest llenguatge perpetua, de fet, una separació artificial. Potser planificarem un viatge a unes muntanyes llunyanes, o a la selva, o a una illa paradisíaca, per facilitar una autèntica experiència de reconnexió. Certament, ens ho podem passar molt bé, i pot ser una manera de començar, però complicada, cara... i poc eficaç. Perquè aquesta reconnexió demana *presència*. Demana familiaritat amb el territori. Farem molta més feina començant pel mateix lloc on vivim, visitant prats i jardins, aprenent d'aquells que fa més temps que hi creixen i escoltant les històries i relacions que compartien amb la gent que tenia ben present el que volem recuperar.

La Júlia i l'Hèctor fa molt de temps que fan precisament això, i tinc molt bons records de la darrera vegada que, amb uns amics, vam tenir l'oportunitat de visitar-los. Curiosament, i amb més nitidesa que la seva detallada explicació d'un museu, d'una església o de la llaminera col·lecció de resines i essències als prestatges del seu taller, recordo els passejos pel bosc. I no solament per la diversitat de plantes que s'hi podia trobar i que la Júlia s'afanyava a descobrir-nos, sinó per la seva manera de fer-ho, com algú que comparteix la casa més gran i viva del món i ho passa bé presentant-te a tots els seus amics. Una familiaritat encomanadissa, una memòria enciclopèdica (sembla que ella ho recordi tot, mentre alguns esbufeguem sota una pila de llibres i ens falten dits per assenyalar totes les referències a l'hora d'escriure) i una habilitat per saltar entre diferents disciplines que, sospito, té a veure amb algun encanteri que algun dia confio a aprendre jo també.

Passeu, doncs, a les Plantes màgiques del nostre territori. Abans que comenceu a llegir aquest llibre us convido que us permeteu tornar a encantar el món. Feu-lo encara més gran del que pensàveu. Penseu màgicament. No podria deixar-vos en millors mans.

Joan Manel Vilaseca
Director de Mandragora Foundation

INTRODUCCIÓ

ETNOBOTÀNICA MAGICORELIGIOSA I MAGICOMEDICINAL ALS PAÏSOS CATALANS

L'etnobotànica és una d'aquelles disciplines que ens semblen, des de fora, llunyanes o poc concises. La definició acceptada ens la presenta com l'estudi dels coneixements botànics (això és, coneixements relatius a les plantes) adscrits a una ètnia o comunitat humana particular. L'etnobotànica és, al cap i a la fi, el resultat natural de la unió de l'etnografia i la botànica. Cal dir, no obstant això, que l'etnobotànica s'ha centrat, històricament, a estudiar els múltiples aprofitaments del món vegetal, el llegat relatiu a l'artesania (cistelleria, treball en fusta, teixits, etc.), a la gastronomia i als remeis, aplicacions que són, al cap i a la fi, *útils* en l'àmbit socioeconòmic.

Però l'etnobotànica també estudia altres àmbits que cal tenir en compte. El món vegetal té un immens valor cultural, espiritual i simbòlic que es veu reflectit en les creences magicoreligioses d'un poble. Aquí trobem, amagada entre esbarzers, l'etnobotànica magicoreligiosa i l'etnobotànica magicomedicinal. Si l'etnobotànica estudia les relacions entre comunitats humanes i comunitats vegetals, l'etnobotànica magicoreligiosa i l'etnobotànica magicomedicinal centren els seus esforços a analitzar quin paper tenen les plantes en els rituals humans i les relacions entre la comunitat i el que és sagrat, tant en les seves aplicacions religioses com remeieres: el seu paper en el ritual, en el llegendari, en els costums i en les creences.

De fet, la frontera entre màgia, religió i medicina ha estat, fins fa ben poc, una cosa difusa i de fàcil delimitació: al cap i a la fi, el concepte de la màgia es consolida a l'antiguitat per fer referència a les pràctiques i creences de *l'altre*. Així, l'etnobotànica magicoreligiosa i la magicomedicinal es pregunten per què es beneeixen branques de llorer i palmes per Pasqua, per què es diu que no s'ha de dormir sota un noguer, per què es recomana dur una castanya a la butxaca o per què es penjaven grans d'alls al coll dels nadons. Aquests àmbits del coneixement es pregunten quin és l'origen de creences i costums, com aquests s'han transformat al llarg del temps i què en resta en l'imaginari. A més, l'etnobotànica magicoreligiosa i magicomedicinal sovint preserva una visió del món en què l'àmbit vegetal no està privat d'agència, sinó que ens influeix d'una manera directa, que ens interpel·la més enllà de servir-nos en l'àmbit pràctic o instrumental.

Tenim l'obligació col·lectiva no solament de preservar els llegats etnobotànics sinó també de debatre amb ells. L'etnobotànica és un dels últims vestigis vius i palpables que aborda relacions entre el món vegetal i els éssers humans. I l'etnobotànica magicoreligiosa i la magicomedicinal s'ocupen, justament, d'aquells valors que actualment ens resulten poc *útils*, però que al mateix temps són increïblement rellevants, ja que ens expliquen com hem vist i veiem el món i com ens hi relacionem. L'etnobotànica magicomedicinal i la magicoreligiosa són, doncs, disciplines especialment vulnerables, perquè tracten amb valors, vivències del món i emocions que

ens resulten, majoritàriament, llunyanes, que considerem obsoletes. Però al mateix temps ens permeten entendre la importància del món vegetal com un actor determinant en l'evolució de les comunitats humanes.

Aquest llibre no pretén convèncer ningú que les carlines protegeixen les cases o de l'existència del mal donat, sinó que vol reivindicar el valor que col·lectivament hem atorgat al món vegetal a través del mite i l'imaginari, en què les plantes han tingut un pes específic: com a cohesionador cultural i social, com a valor explicatiu de la realitat i com a posicionador de l'individu en relació amb la comunitat. Els dispositius de protecció màgica que descobrirem dins aquest llibre ens connecten, en tots els àmbits, amb el món que ens envolta i amb les persones que l'habiten, al mateix temps que expliquen com ha canviat la nostra relació amb l'entorn o, més ben dit, la desconnexió envers aquest.

Hem clavat i clavem la carlina a les portes, no perquè estigui demostrat que *funciona*, sinó *per si de cas*, i també, de passada, perquè *sempre s'ha fet* (o això ens han dit). I si no funcionés, tampoc no hi perdem res. Clavant la carlina a la porta repetim quelcom que ens connecta amb la comunitat i amb l'entorn no humà, amb el Territori. I aquesta acció pot ser tan reivindicativa com consumir plantes silvestres comestibles, recuperar varietats tradicionals o consumir producte artesà local fet amb plantes. Això ja val la pena.

DE QUÈ ENS PROTEGIM?

Abans de començar a descobrir quines plantes ens protegeixen i per què s'avenen a fer-ho, cal que parlem d'una paraula importantíssima per al tema que ens ocupa. Les plantes i pràctiques que es troben en aquest llibre es categoritzen com a plantes i pràctiques apotropaiques. «Apotropaic» és una paraula que prové del grec antic *apotrépein*, i que significa, literalment, «allunyar» o «expulsar», referint-se, sobretot, als mals en general o als mals esperits, mals desitjos, desgràcies i malalties en particular. Així doncs, el terme «apotropaic» serviria per definir els amulets, paraules, gestos o comportaments que s'han fet servir al llarg de la història per allunyar els mals.

Quan parlem de *mals*, parlem de desgràcies i malalties que afecten els pilars principals de la vida (almenys d'acord amb l'enteniment del món que imperava fins fa més o menys cent anys): mals que afectarien les persones, les llars i comunitats, el bestiar, les collites.

L'etnobotànica és un dels últims vestigis vius i palpables que aborda relacions entre el món vegetal i els éssers humans.

Aquests pilars econòmics i socials de la comunitat poden ser atacats per mals de tipus conegut o desconegut, atzarosos (incausats) o causats per agents amb voluntat pròpia (persones, esperits, divinitats). D'una banda, hi ha l'infortuni, la desgràcia que arriba sense voluntat humana aparent, vinculada als designis del temps, de la natura o de forces que escapen del control de les persones. Però, de l'altra, hi ha el *mal donat*, que pot ser intencionat o no, i que remet a una xarxa de relacions socials ja tensionada per les condicions de vida, en què l'enveja i les paraules mal dites poden esdevenir perilloses.

El **mal donat** (allò que coneixem com a *mal de ojo* en castellà) és, però, especialment rellevant per al tema que ens ocupa. Evidentment, en les comunitats i col·lectius humans en què les condicions de vida són especialment dures, la creença en l'efecte dels mals i les subseqüents proteccions pren importància. Citant l'antropòloga Josefina Roma: «en una societat en què la fam, la pobresa, la malaltia i la mort són familiars i assumides, són les explicacions de les concatenacions de les desgràcies –no les mateixes desgràcies– les que es posen en relació amb la intervenció del mal donat. La malfiança s'infiltra, fins i tot, dins la família, i qualsevol desavinença pot ser vista amb el prisma de la intervenció d'aquest element misteriós. Així, la malaltia que no es pot diagnosticar per mitjans quotidians, que els metges no poden guarir, que no guarda relació amb la seqüència lògica esperada, o bé la desgràcia reiterada del bestiar, la collita o la meteorologia, tot plegat s'interpreta sota aquesta llum explicativa i se n'ha de trobar el culpable per poder revertir el mal». D'acord amb aquesta explicació, l'element apotropaic no solament protegeix del desastre incausat i dels elements, sinó també del mal que circula entre les persones, i es converteix en una eina de defensa màgica, religiosa, medicinal.

Tot i que encara avui dia portem medalletes, diem «Jésus!» quan algú esternuda, fem el gest de la figa o saltem la foguera de Sant Joan, hem perdut la majoria d'elements apotropaics amb què havíem conviscut, d'una manera generalitzada, fins a la primera meitat del segle xx. Aquesta pèrdua es podria atribuir a l'èxode rural i al paper de la industrialització, factors que ens van portar a la reconfiguració de la vida comunitària i que canviarien la nostra manera de relacionar-nos amb el món. Malgrat tot, per més que hagi canviat la nostra vida els últims cent anys, quan es parla d'elements apotropaics o de protecció, tothom para l'orella. No podem evitar sentir interès. El concepte de protecció evoca una cosa propera i necessària, gairebé casolana.

LA POR

Sovint es diu que els dispositius de protecció màgica neixen de la por. Quan no sabíem les causes del contagi de certes malalties, les atribuíem a agents màgics adversos, a alineacions planetàries, al càstig diví o al mal desig d'altri. Així, la millor manera de combatre els mals amb què havíem de conviure era amb elements que, tant en l'àmbit físic com en l'àmbit simbòlic, activessin la protecció: si una pedra és vermella, es podria fer servir per a malalties de la sang. Si una planta és vermífuga (expulsa els paràsits), es podria emprar per foragitar mals esperits. La funció o la característica observable o palpable de l'element apotropaic funciona en tots els nivells de la realitat, siguin tangibles o no. Tornant a la carlina: si una planta evoca el sol i la seva imatge, aquesta planta allunyarà entitats tradicionalment associades a la nit i la parasitació màgica, com bruixes, ànimes en pena, malsons o malalties «fredes» com les pestes.

Quan no sabíem les causes del contagi de certes malalties, les atribuíem a agents màgics adversos, a alineacions planetàries, al càstig diví o al mal desig d'altri.

Personalment, no crec que les proteccions neixin de la por sinó de la necessitat humana de controlar l'entorn o, més ben dit, de controlar la nostra resposta envers aquest: més que viure amb por, ens agrada controlar la nostra por per poder continuar vivint, ja que la por sovint paralitza i ens priva de l'acció. Les creences i pràctiques que trobarem dins aquest llibre ens mostren una reacció proactiva envers la desgràcia, tot preparant-nos per a coses que poden ser inevitables. Ens protegim d'allò que no controlem perquè volem continuar vivint, i si pot ser, continuar vivint *tranquils*.

QUÈ TROBAREU EN AQUEST LLIBRE?

Aquest llibre consta de dues parts principals: la primera, formada per 21 capítols dedicats a plantes amb una àmplia tradició protectora als Països Catalans. Dins de cada capítol es troba un apartat dedicat a la història de la planta, en què es destaquen aplicacions que, durant l'antiguitat, l'edat mitjana o l'edat moderna, han resultat importants o interessants, i que han condicionat la tradició popular o hi han influït. En cada capítol s'hi troben aplicacions magicoreligioses, això és, aquelles pràctiques i creences relatives a la planta com a protecció envers la desgràcia, sobretot les que tenen a veure amb males condicions meteorològiques o la protecció domèstica. També es dedica una part de cada capítol a les aplicacions magicomedicinals, això és, pràctiques i creences relatives a la planta com a solució per a problemes de salut, tant per prevenir-se'n com per posar-hi remei. En cada capítol hi ha una part dedicada a rondalles, llegendes, dites i creences, i, finalment, es parla de la presència de la planta en qüestió dins el calendari festiu popular.

La segona part del llibre la formen sis capítols dedicats a festes del cicle anual en què les plantes i les seves virtuts protectores tenen un protagonisme destacat, tot i que sovint l'espècie vegetal concreta no s'especifiqui o canviï, depenent de la regió on se celebra la festa. Així, hi haurà pobles en què la tronca, tió o soca sigui de roure, mentre que en altres indrets serà d'olivera, de pi o de freixe. Les herbes de Sant Joan, per exemple, són diferents en cada poble dels Països Catalans. Així doncs, es dedicaran sis capítols a sis festes destacades dins el cicle anual: les enramades, la tronca o el tió, l'arbre de Maig, les herbes de Sant Joan, la falla i l'*haro*, i la guarició de la trencadura.

Esperem que aquest llibre esdevingui una manera propera de reconnectar amb el món vegetal a través de l'imaginari i la tradició popular, una manera de recuperar un vincle que s'ha forjat a través dels temps i que no fa sinó evidenciar la necessitat humana d'experimentar la vida comptant sempre amb la companyia de les plantes.

AGRAÏMENTS

Aquest llibre no hauria estat possible sense l'enorme tasca de recerca etnobotànica i etnogràfica que s'ha fet durant els últims segles als Països Catalans, iniciada per pioners com Joan Amades, Joan Maria Batista Roca, Pius Font Quer, Cels Gomis, Josefina Roma, Josep Romeu i Figueras, i Ramon Violant i Simorra, com també la tasca de recerca i divulgació actuals duta a terme per Antoni Agelet, Jacint Altimiras, Maria Àngels Bonet, Maria Esperança Carrió, Teresa Garnatje, Montserrat Gispert, Airy Gras, Joan Muntané Bartra, Montserrat Parada, Joan Pellicer, Montse Rigat, Marc Talavera i Joan Vallès, la passió i la dedicació dels quals han fet possible aquesta obra.

Vull expressar el meu profund agraïment a l'equip de l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu pel suport i ajuda tots aquests anys.

BOSCOS I MATOLLARS

ESPÈCIES PRÒPIES DE BOSCOS, CLARIANES, MATOLLARS I MARGES

ARÇ BLANC

Poc conegut avui, l'arç blanc ha tingut un paper destacat en la tradició popular. Des de l'antiguitat s'ha considerat una planta sagrada, probablement relacionada amb la seva presència en espais fronterers, tradicionalment associats amb el que és desconegut i sobrenatural.

Les primeres evidències d'interacció humana amb l'arç, amb registres que daten del neolític, ja se centren en l'ús d'aquesta planta per delimitar espais i tancar el bestiar. No hem d'oblidar que les plantes que separen l'entorn domèstic del món salvatge, com és el cas de l'aranyoner (*Prunus spinosa*), l'esbarzer (*Rubus* spp.), el roser de ca (*Rosa canina*) o l'arç que ens ocupa, estan, evidentment, amarades de misteri, i la seva presència en costums i rituals és susceptible d'oblidar-se. Pel que fa a les seves aplicacions medicinals, l'arç blanc sovint es recomana per a malalties relacionades amb el cor i amb la pressió sanguínia, i també per a l'ansietat o la mala circulació. En tot cas, l'arç blanc es relaciona popularment amb el cor, tant de les persones com de les cases.

Nom comú: arç blanc, arç biruler, espinalb, gavernera, gaurrer, cirerer de pastor (no el confongueu amb *Arbutus unedo*), cirerer de la Mare de Déu
Nom científic: *Crataegus monogyna*
Família: rosàcies

APLICACIONS MAGICORELIGIOSES

L'arç blanc defensa amb les seves espines els fruits que tant li ha costat fer créixer. És lògic, llavors, que una planta espinosa com aquesta s'empri sovint per defensar allò que més estimem d'influències externes i mals ocults. L'autor llatí Ovidi va descriure, en els seus *Fastos* (segle I), el mite d'origen de l'arç blanc, que anomenà «arbutea limina» i «spina ponitur alba», afirmant que es considerava un potentíssim talismà contra els esperits malignes i l'infortuni. Ovidi associà l'arç amb la deessa romana Carna o Cardea, deessa de les frontisses, que, amb el seu poder diví, obre el que està tancat i tanca el que és obert. Ovidi també plasmà el mite sobre com l'arç blanc o espinalb va passar a ser la planta predilecta de la deessa: l'autor explica com Janus, déu domèstic i guardià, tant de les entrades de les cases com de l'entrada de l'any (d'aquí el nom de «gener»), obsequià Cardea amb una branca d'arç per foragitar les *striges*, éssers sobrenaturals amb forma d'au rapinyaire que es creia que causaven la mort dels infants al bressol. Ovidi explica com les vares i branques d'arç es penjaven als llindars i a les entrades de les cases per espantar els esperits malignes. Les *striges* esmentades per Ovidi podrien ben ser els antecessors sobrenaturals i nocturns de les bruixes en el seu aspecte més primitiu. No és gens estrany, doncs, que en moltes regions d'Europa es consideri l'arç blanc el millor protector contra l'atac de les bruixes i els esperits errants, i també un poderós amulet contra les desgràcies causades per aquests.

La presència de l'arç blanc s'ha considerat crucial en moments de transició en la vida domèstica, quan una parella es casava o quan naixia una criatura, ja que en aquell moment les forces potencialment malignes (fossin d'origen humà o no) estaven preparades per atacar. A l'antiguitat grecoromana, un ram d'arç adornava els banquets de noces i la cambra nupcial, on es creia que el talismà protegia la nova unió. L'arç blanc també adornava el bressol del nounat mentre allunyava les influències nocives.

APLICACIONS MAGICOMEDICINALS

L'arç blanc és considerat un remei fantàstic contra malures de diversa naturalesa. A l'Alt Urgell es recomanava untar una berruga amb un llimac i després travessar-lo amb una espina d'arç blanc. A Andorra es feia un ritu específic per expulsar els cucs o paràsits intestinals dels infants: després de triar un brot jove d'arç (o de roser de ca) es disposaven nou pedres encerclant-lo. Tot seguit es recitava l'oració següent:

Espinalb [o gavernera, repetida nou vegades]
Tira les cocs de la cocera
De la vaca blanca de [o de tal persona]
Per la virtut que Déu t'ha dat
Tira les cocs d'aquell forat.
Tres per la santa Trinitat
Que segueixes tan aviat curat
Com les cinc plagues de Crist.

El saludador encarregat de guarir aquest mal repetia aquesta pregària nou vegades. Els cucs havien d'abandonar el cos del malalt en vint-i-quatre hores.

Aquest ritu per guarir els paràsits ens recorda un cas de transferència màgica: el cas de la pràctica occitana de traspassar la febre a un arç blanc madur. A l'arbust se li oferia pa i sal, i tot seguit calia pronunciar les paraules següents: «Adiu espina blanca, et porto sal i pa / E tanben la fieure per dema» («Hola, arç blanc, et porto sal, pa i també febre per a demà»).

PROTECTOR CONTRA ELS LLAMPS

L'arç blanc també s'ha considerat el protector contra els llamps per antonomàsia, potser només superat pel llorer. El trobem esmentat en múltiples territoris d'Europa, i també en contrades catalanes: segons Ramon Violant i Simorra, en una bona part de la Garrotxa i l'Alt Empordà es penjava als balcons i finestres un ram d'olivera i arç blanc beneïts. També es recull el costum català i rossellonès de plantar branques d'arç blanc al voltant dels camps per repel·lir la calamarsa.

Pel que fa a la protecció del bestiar, els camperols col·locaven branques d'arç sota els bous per protegir-los del mal donat a la regió occitana de Comminges. De l'arç blanc també es diu que allunya les males bèsties i les serps verinoses.

Després de col·locar la sal al peu de l'arbust i el pa en una de les seves branques, s'havia de tornar a casa amb molt de compte: era important no seguir el mateix camí ni entrar a la casa per la porta principal, sinó per una finestra o una altra obertura perquè la febre, una entitat personalitzada, no pogués seguir la víctima. Aquesta pràctica deixa entreveure una cerca de relacionalitat entre el món vegetal i la comunitat humana, prova de la rellevància que tenen el folklore, l'etnografia i, evidentment, l'etnobotànica en la creació i la salvaguarda de relacions i les percepcions de l'entorn.

CREENCES, DITES I CONTES

La majoria de les creences relatives a l'arç blanc apunten a la seva capacitat de foragitar llamps, tempestes i bruixonades. Aquesta creença la trobem repetida per tota la Península, amb especial èmfasi als territoris de muntanya. El folklorista basc José Miguel de Barandiarán ja recollia la preciosa dita «Elorria bedeinkatua da; ez da oiñaztura bertara erortzen», («L'arç blanc és beneït, no hi pot caure el llamp»). Per aquest motiu, els camperols bascos en portaven una branca enganxada a la roba. Ara bé, sovint la branca d'arç blanc en qüestió havia de ser beneïda *de facto* en dies assenyalats per ser realment efectiva.

La dita «Pel març, la cabra a l'arç» ens avisa sobre la predilecció d'aquest animal pels brots tendres de l'arç, que apareixen amb la primavera.

Continuant amb la meteorologia popular, sovint es creu que trobar l'arç blanc, el roser de ca o l'aranyoner ben carregats de fruits és un senyal inequívoc que l'hivern serà rigorós i humit. També cal dir que l'ombra de l'arç és una ombra que es creu beneficiosa, a diferència de l'ombra d'altres arbres, com és el cas de l'ombra del noguer.

Amb tot, en alguns llocs d'Europa, especialment a les illes Britàniques, es considera malastruc introduir branques florides d'arç blanc dins de casa. Aquesta creença també s'aplica a altres arbustos de flor blanca, com l'aranyoner. Les flors blanques d'altres plantes, generalment aquelles pertanyents a la família de les apiàcies, també es consideraven capaces de causar la mort si s'introduïen dins de casa, sobretot a les mares. Potser aquesta creença s'origina en el nexe entre l'arç i el món de les fades. A arreu d'Europa es creu que les fades i genis del lloc habiten arbustos espinosos i dominen el límit entre mons. El fet de vulnerar aquells límits o tallar els arbustos que els formen podria comportar càstigs horripilants.

Pel que fa als personatges del llegendari relacionats amb l'arç, trobem la misteriosa figura de Bernat l'Espierrassatch (Balaguères, Pirineus francesos) o Bernat l'Espinassié (Foix, Pirineus francesos). Segons la tradició, aquest home va decidir no assistir a missa per anar a tallar un arç blanc i, com a càstig, Déu el condemnà a vagar per la Lluna encapçalant un seguici d'espectres mentre carregava, per a tota l'eternitat, un feix de branques d'arç blanc a les espatlles.

Al Ripollès, la llegenda presenta una variant. Allí es parla de l'«Home dels Arços», un home molt ric però extremadament egoista que, per evitar que la gent passés per un tros de terra que posseïa, va decidir cobrir-lo amb arços: «I heus ací, que pensà fer una gran provisió d'arços i estendre'ls a través del camí, i així posà mans a la feina tantost es feia fosc. Començà posant arços uns damunt d'altres, i així

rastellant, ben segur que per fer tota la feina que hi tenia hi hauria passat tota la nit si la Lluna, al sortir, en veure la malifeta d'aquell ric, no l'hagués xuclat i se l'hagués endut junt amb el manat d'arços. I per això, al fer el ple la Lluna, diuen que ens l'ensenya, per a exemple d'escarment de l'egoisme i usureria». Des d'aquell moment, diuen que l'Home dels Arços es pot veure, si s'hi para prou atenció, vagant per la Lluna tot carregant un farcell de branques d'arç.

PRESÈNCIA EN EL CALENDARI ANUAL

Les virtuts protectores de l'arç blanc sovint s'expliquen a través del seu vincle amb la Verge Maria o amb sants particulars. La creença popular afirma que la Mare de Déu va utilitzar un arç blanc per penjar la roba del seu fill nounat, o bé, depenent de la versió, que es va refugiar d'Herodes i els seus soldats sota un arç blanc. De fet, les aparicions marianes a dalt d'arços blancs (com també al roser de ca, que veurem en la seva fitxa corresponent) són força recurrents en el folklore de tot Europa: la Mare de Déu de l'Arç a Arantzazu, al País Basc, on la Verge dels Arços té un santuari espectacular,[1] la Verge de l'Arç a Sòria (Espanya), Notre-Dame de l'Aubépine a Ainhoa (França/País Basc), i a Catalunya, la Mare de Déu de l'Espinàs, a Costoja (Vallespir, Pirineus catalans) o a Montgarri (Val d'Aran). A la majoria dels relats, un pastor troba una imatge de la Verge entre els arços. De vegades, el pastor s'adona que hi ha un bou agenollat davant de la imatge sagrada, altres vegades el pastor intenta moure la imatge i aquesta li desapareix de les mans. Així es decideix l'emplaçament definitiu del santuari o l'ermita.

HÀBITAT I CALENDARI DE FLORACIÓ

L'arç blanc es troba als vorals dels camins, en rieres i en marges del bosc. És un arbust de mida mitjana que pot arribar a créixer fins a ser un arbre. Sovint es fa servir com a arbust de frontera, valorat per la seva capacitat de delimitar espais. El trobem en l'entorn mediterrani i en estatges montans. Sembla tenir preferència per climes humits, tot i que necessita que la terra estigui ben drenada. L'arç blanc floreix a finals de la primavera (maig-juny), llevat que es tracti d'una espècie biflora, com la de Glastonbury, que floreix dues vegades l'any. Les flors són pol·linitzades a l'estiu i els fruits comencen a aparèixer a finals d'estiu i principis de tardor. Les baies o fruits constitueixen una important font d'aliment per a molts animals durant l'hivern.

En alguns pobles, les branques d'arç blanc a què s'atribueixen virtuts protectores es beneeixen en dies específics del calendari festiu: a l'Aragó, es beneeixen el dia de Sant Joan, a Occitània, el dia de Sant Marc (25 d'abril), a Navarra, el dia de la Santa Creu de Maig. A Espinavessa (Alt Empordà), en canvi, les branques d'arç es beneeixen el dia de Sant Pere Màrtir (29 juny) per després clavar-les a les vinyes i als camps per deslliurar-los de les pedregades. Així ho explicava Cels Gomis: «La rahó de que l'olivera y l'ars blanch sían los arbres preferits pera la benedicció del día de Sant Pere Mártir, es, segons la ja esmentada Magdalena Turró de Espinavesa, perque en ells no hi pot caure lo llamp. Altres ho diuhen al revés: lo llamp no hi pot caure perque son los arbres quinas brancas se benchéixen», la qual cosa presenta un evident paral·lelisme amb la dita basca abans esmentada.

1. A Arantzazu, que literalment significa «lloc ple d'arços», es troba un impressionant temple dedicat a Nuestra Señora de Arantzatu, la imatge de la qual, segons la llegenda local, es va aparèixer al pastor Rodrigo de Baltzategi el 1468. Els habitants del poble van erigir un humil santuari per a la imatge de la verge al segle XVI, que va ser sotmès a una important renovació el 1930. Els pelegrins encara hi van el 15 d'agost per collir i beneir les branques d'arç blanc que creixen silvestres a la zona.

AVELLANER

És un costum molt estès portar avellanes a les butxaques com a remei tradicional contra el reumatisme i fins i tot el mal de queixal. Es creia que tenir-les a prop del cos ajudava a prevenir o alleujar aquestes molèsties. Tanmateix, segons la creença popular, aquest remei només era efectiu mentre les avellanes eren madures.

Durant l'últim període glacial, l'avellaner es trobava sobretot a les poblacions del sud d'Europa, i fou durant el mesolític, fa uns 10.000-9.000 anys, quan els nivells de pollen d'avellaner van augmentar bruscament i el seu hàbitat es va estendre, també fomentat per les comunitats humanes caçadores i recol·lectores, que en feien servir tant el fruit com la fusta. Per entendre el procés de domesticació de l'avellaner i saber quin és el tipus d'avellana que consumim avui, ens hem de remuntar a l'Imperi romà, quan es va importar un tipus d'avellaner, el *Corylus maxima*, molt més productiu i amb fruits més grossos, originari de la regió dels Balcans, del Caucas i del nord de Turquia, i es va hibridar amb l'avellaner existent. A partir de la importació romana d'avellaners, comencem a trobar-ne esments en tractats d'agricultura com el de Cató el Vell, *De Agri Cultura* (234-149 aEC), el *De re rústica*, de Columella (segle I), i a l'obra de Plini el Vell (23-79 EC), que parlen en molts casos del cultiu de l'avellana en jardins i horts romans. L'avellaner, de fet, pren el seu nom comú de la regió d'Avellino i la ciutat d'Avella, a la Campània italiana.

Tot i que no tenim constància del cultiu de l'avellaner en terres catalanes fins ben entrada l'edat mitjana, sabem que es reconeixia com a espècie silvestre, font de remeis i també amb múltiples utilitats pràctiques, de les quals avui ens queden la cistelleria i la fusteria. Dioscòrides recomanava torrar les avellanes fins a cremar-les, picar-les ben fines i barrejar-les amb greix d'oca o d'os i fer-ne una pasta per fer créixer els cabells. Durant l'edat mitjana, l'avellaner i l'avellana s'esmenten diverses vegades en tractats mèdics com la *Physica* de Hildegarda de Bingen, que prescrivia les avellanes com a remei contra l'escròfula i la infertilitat masculina, i aconsellava dur a terme el procés següent: «Un home el semen del qual tingui una qualitat difusa, de manera que no engendra descendència, ha de prendre avellanes grosses, un terç de persicària, i un quart de corretjola. Ha de coure-ho tot amb una mica de pebre d'aigua i el fetge d'una cabra jove que ja pugui procrear. Després hi ha d'afegir una mica de carn de porc cru i llard. Després de descartar les herbes, l'home ha de menjar aquesta carn. També ha de mullar pa al brou en què es va coure la carn i menjar-se'l. Si fa això sovint, florirà la seva progènie, si el judici de Déu així ho permet».

Nom comú: avellaner
Nom científic: *Corylus avellana*
Família: betulàcies

APLICACIONS MAGICORELIGIOSES

L'avellaner, per la relació amb els cursos d'aigua i aquesta esmentada fluïdificació de l'esperit, s'ha considerat, popularment, una planta relacionada amb Mercuri/Hermes, déus de la comunicació, la interlocució i la rapidesa. Val a dir que ambdós déus eren considerats psicopomps, això és, guia de les ànimes en el seu trànsit posterior a la mort. Tant l'Hermes grec com el Mercuri romà se'ls representa brandant un bastó com a símbol del seu paper d'heralds dels déus. Els grecs l'anomenaven *kerykeion* i els romans, «caduceu», símbol del comerç i de la rapidesa. Mostra dues serps entortolligades, que sovint confonem amb la vara d'Esculapi o Asclepi, déu de la medicina. El caduceu d'Hermes, que fou, en primer lloc, un obsequi d'Apol·lo, era conegut per la seva capacitat d'induir el somni i invocar les ànimes del més-enllà.

Quan busquem fonts literàries clàssiques, no trobem cap menció específica a la naturalesa vegetal del bastó d'Hermes/Mercuri, però sí que sabem que des de l'antiguitat s'han practicat tècniques endevinatòries amb l'ajuda de bastons i varetes, coneguts originàriament com a *virgula divinatoria*, que es creia que podien descobrir els corrents d'aigua subterranis. La disciplina que governava aquests coneixements es coneix avui com a «radioestèsia» i la practiquen popularment els saurins. La vara de saurí, de la qual ja ens parlen els autors antics, també era coneguda com a «forcat», «verga», «vagueta» o «bastó». Era sovint una branca en forma de Y que podia ser de fusta verda d'ametller, lledoner, garrofer, cirerer, pomera, faig, vern, castanyer, oliver o presseguer; la més preuada o més coneguda era, però, la d'avellaner. Al cap i a la fi, qualsevol fusta que no fos resinosa com la de l'avet o el pi serviria, ja que les fustes resinoses tindrien tendència a trencar-se. A l'extens i interessantíssim estudi etnogràfic dut a terme per Rosa Maria Canela Balsebre, els saurins entrevistats fins i tot parlaven de la utilització de vares de vidre, coure o plàstic.

La vara de saurí mostra una correlació clara amb les varetes màgiques atribuïdes a fetillers i fetilleres, bruixes i bruixots, sovint esmentades en grimoris renaixentistes com el famós *Dragon Rouge* o *Grand Grimoire*, del segle XVI. Al grimori hi apareix un mètode d'obtenció de vara de saurí amb invocació específica: «Per obtenir la vara d'endevinació i fer-la moure: Tan bon punt el sol aparegui a l'horitzó, agafa una branca d'avellaner jove amb la mà esquerra i talla-la amb la mà dreta fent tres talls, mentre dius: "Et recullo en nom d'Elohim, Matrathon, Adonai i Semiphoras, per obtenir el poder de la vara de Moisès i Jacob, per descobrir tot allò que vulgui saber". I per fer-la moure, has de dir, agafant-la fermament a les mans pels dos extrems que formen la forquilla: "Jo et conjuro en nom d'Elohim, Matrathon, Adonai i Semphoras, que em revelis"»...